

**ТЕОРІЯ І ТЕХНОЛОГІЇ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ /
СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ**

УДК 364.4:355.292.3(045)

DOI: 10.12958/2227-2844-2021-6(344)-1-64-77

Архипова Світлана Петрівна,

доктор педагогічних наук, професор
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси, Україна.
svepetark@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-4311-9709>

Бік Олеся Ярославівна,

старший викладач кафедри соціології та соціальної роботи
Національного університету «Львівська політехніка»,
м. Львів, Україна.
obik.space@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-2487-2706>

**СОЦІАЛЬНА РОБОТА З ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМИ –
УЧАСНИКАМИ АНТИТЕРОРЕСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ,
ЗВІЛЬНЕНИМИ В ЗАПАС**

Нинішній стан українського суспільства супроводжують радикальні економічні, політичні і соціальні перетворення, що негативно впливають на людей. Серед цих негативних впливів особливе місце посідають соціальні катастрофи, до яких належать військові конфлікти, зокрема, це військові дії на сході України. Перебування у зоні цієї ситуації військового характеру суттєво впливає на психіку людини і викликає зміни в її життєдіяльності й поведінці.

Участь військовослужбовців у бойових діях призводить до порушень життєдіяльності, сприяє появі несприятливих особистісних змін та негативно впливає на стан здоров'я. Після повернення до мирного життя військовослужбовців-учасників антитерористичної операції (АТО) переслідують нові стреси, пов'язані з їх соціально-професійною адаптацією, соціалізацією, самореалізацією, нерозумінням близьких тощо (Бриндіков 2018, с. 7–21). Отже, військовослужбовці – учасники АТО потребують підвищеної соціальної уваги, організації соціальної роботи щодо їх комплексної реабілітації. За статистичними даними, за роки АТО на Донбасі в Україні з'явилося більше, ніж 320 тисяч ветеранів, які потребують комплексної допомоги соціально-педагогічних працівників.

Нагальність звернення до проблем комплексної допомоги соціально-педагогічних працівників військовослужбовцям – учасникам АТО/ООС актуалізується завдяки ухваленню низки нормативно-правових документів: Закони України «Про додаткові заходи щодо соціального захисту учасників АТО» (2015 р.), «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» (2017 р.), «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» (1991 р. (нова редакція 2017 р.); Накази Міністра оборони України «Про затвердження довгострокової програми медичної реабілітації військовослужбовців миротворчих контингентів Збройних Сил України» (2004 р.); «Про затвердження інструкції про порядок санаторно-курортного забезпечення у Збройних Силах України» (2011 р.); Розпорядження Кабінету Міністрів «Про затвердження плану заходів щодо медичної, психологічної, професійної реабілітації та соціальної адаптації учасників АТО» (2015 р.). Натомість жодних спеціальних рекомендацій щодо соціальної роботи з реабілітації військовослужбовців-учасників бойових дій чинним законодавством не передбачено.

Теоретичною основою нашого дослідження слугують соціологічні, соціально-психологічні, соціально-педагогічні підходи до проблеми соціалізації й адаптації особистості і соціальних груп (М. Бестужев-Лада, Е. Берн, М. Громкова, Р. Дефендорф, Е. Еріксон, Л. Колберг, М. Лукашевич, А. Мудрик, С. Омельченко, К. Роджерс, С. Савченко, Ф. Тенбрук, Р. Штайнер та ін.).

Аналіз наукового доробку вчених щодо загальних підходів до соціальної роботи, різних аспектів реабілітації та працевлаштування колишніх військовослужбовців-учасників АТО (Є. Абрамов, М. Бедюк, Ю. Бриндіков, О. Буряк, О. Ковальчук, О. Мраморова, Н. Олексюк, О. Тополь, В. Шевченко, А. Руденко, О. Харченко, С. Харченко, Л. Яковлева та ін.); різних аспектів соціалізації (Г. Аксьонова, С. Архипова, С. Барабанщикова, В. Калинич, І. Лотова, В. Марищука, Ю. Медведєва, Л. Морозова, Н. Осухова, Н. Олексексюк) також актуалізує необхідність посилення соціальної роботи з учасниками АТО (Харченко & Мраморнова, 2016; Соціальна адаптація учасників АТО та членів їх сімей демобілізованих, 2021; Бедюк, 2016; Ковальчук, 2015; Олексюк, 2011; Тополь, 2011; Шевченко & Руденко, 2014).

У зарубіжній літературі значну увагу приділено вивченню та обґрунтуванню підходів, які б дозволили подолати обмеження існуючої системи соціальної адаптації. Практичне значення має робота американських вчених Крістін Ельнітські, Мікаель Фішер та Кара Блевінс «Реінтеграція військовослужбовців та ветеранів: концептуальний аналіз, уніфіковане визначення та ключові сфери» (Elnitsky & Fisher & Blevins, 2017). Авторами представлено різні концепції соціальної адаптації військовослужбовців та окреслено фактори їх вибору в реальному житті.

Культурні аспекти соціальної адаптації військовослужбовців розглянуто у дослідженні Лінди Купер, Ніка Каддіка, Лорен Годьєр, Алекса Купера, Метта Фоссея «Перехід від військового до цивільного життя: вивчення культурної компетенції» (Cooper & Caddick & Godier & Cooper & Fossey, 2017), де вони процес соціальної адаптації військовослужбовців розглядають у контексті концепцій П'єра Бурдьє габітус, капітал та соціальне поле.

Однак, незважаючи на значну кількість досліджень по цій проблемі, все ще відчувається її недостатня розробленість із позицій соціальної роботи, використання яких сприятиме повноцінній соціалізації, адаптації та реабілітації військовослужбовців-учасників АТО.

Актуальність зазначеної проблеми, недостатній рівень її вивчення у соціально-педагогічній теорії та практиці зумовили вибір мети, яка полягає в аналізі сучасних підходів та обґрунтуванні теоретичних та методичних основ організації соціальної роботи з військовослужбовцями-учасниками АТО/ООС.

Проблеми соціальної роботи зі звільненими у запас військовослужбовцями є актуальними не лише в Україні, а й в усіх країнах, що мають армію. Аналіз міжнародного досвіду соціальної реабілітації та адаптації звільнених у запас військовиків засвідчує, що ця проблема є важливою складовою соціально-економічної політики держав. Варто зазначити, що на її вирішення в країнах-членах НАТО та ЄС виділяються значні кошти.

Ніколас Гаррокс, заступник Глави місії в Посольстві Великої Британії в Україні, під час свого виступу на форумі «Практика, досвід роботи та перспективи надання соціально-психологічної допомоги учасникам бойових дій АТО/ООС та членам їх родин» (01.03.2021) зазначив: «Пережитий важкий стрес у майже 20% може змінити поведінку людини. І вчасно надана допомога, а особливо надана людьми, які добре розуміють причини стресових ситуацій, чи пережили їх самі, чи ще стикалися з подібними ситуаціями може допомогти повернути впевненість у собі, надати нових сил для повернення до звичного життя, що натомість допоможе повернути людину у суспільство» (Інтеграція та соціалізація ветеранів АТО/ООС: проблеми, практика та досвід надання допомоги. Як цю проблему вирішують в Україні?, 2021). Це ще раз переконує у необхідності соціальної роботи з ветеранами АТО, щодо їх адаптації, соціалізації, реабілітації та надання різних видів допомоги.

Звільнені в запас військовослужбовці-учасники АТО/ООС часто опиняються у скрутному становищі. Наразі за даними 2018 року 346 340 осіб одержали статус учасника бойових дій та потребують соціального захисту і адаптації (Державна служба України у справах ветеранів війни та учасників АТО, 2017).

Зміна соціального статусу, необхідність зміни місця проживання, утрата попереднього робочого місця, відсутність досвіду і навичок

проживання і роботи в нових умовах, житлові проблеми, погіршення здоров'я і фізичного самопочуття – усе це робить становище ветеранів АТО досить серйозним. Перед військовослужбовцями-учасниками АТО, звільненими з військової служби, постає низка проблем, пов'язаних з адаптацією до нових умов життя у цивільному середовищі.

Держава проводить низку заходів щодо розв'язання проблем реабілітації і адаптації військовослужбовців-учасників антитерористичної операції, організації їхньої перепідготовки за цивільними професіями та їх працевлаштування. Розроблено і затверджено цілий ряд відповідних постанов (Про затвердження Порядку проведення психологічної реабілітації учасників антитерористичної операції та постраждалих учасників Революції Гідності» (2017); Про затвердження Державної цільової програми з медичної, фізичної реабілітації та психосоціальної реадaptaції постраждалих учасників Революції Гідності, учасників антитерористичної операції та осіб, які брали участь у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації в Донецькій та Луганській областях, забезпеченні їх здійснення, на період до 2023 року (2018) та ін.). Серед таких заходів можна виділити роботу мобільних бригад соціально-психологічної допомоги ветеранам АТО, які були запущені ще у листопаді 2019 року Фондом ООН у галузі народонаселення спільно з МБФ «Українська фундація громадського здоров'я» за підтримки уряду Великої Британії. Бригади були створені для надання допомоги та консультації ветеранам та членам їх сімей та сприяння доступу ветеранів до необхідних соціальних і психологічних послуг, та послуг з реабілітації.

Упродовж 2020 року зазначені мобільні бригади надали сімейну психологічну підтримку, соціально-психологічну допомогу в адаптації та відновленні власного емоційного стану, соціальних і родинних зв'язків, сприяли в лікуванні та санаторній реабілітації, працевлаштуванні, оформленні документів, пільг, соціальних виплат, земельної ділянки та з питань домашнього насильства 6 025 учасникам бойових дій АТО/ООС; 3 338 членам родини учасників бойових дій АТО/ООС; 139 чинним військовослужбовцям (Право на здоров'я (HealthRight International) в Україні, 2021).

Інформаційні, соціальні, психологічні та юридичні послуги військовослужбовцям-учасникам АТО та їх сім'ям, надають центри надання послуг учасникам бойових дій. Соціальні працівники центрів також допомагають у працевлаштуванні, скеровують на оздоровлення, організують освітні, культурні та розважальні заходи і проекти. Зокрема, у Львові центр з надання послуг учасникам АТО функціонує з травня 2016 року.

Теоретичний аналіз досліджуваної проблеми й результати вивчення практичного досвіду вможливили розуміння соціальної

роботи з військовослужбовцями-учасниками АТО як цілісного комплексу соціальних послуг, зокрема: інформування (надання інформації з питань соціального захисту); консультування (допомога в аналізі життєвої ситуації, визначенні основних проблем, шляхів їх вирішення, складання плану виходу зі складної життєвої ситуації); соціально-психологічна підтримка професійних соціальних працівників та інших фахівців для досягнення соціально-психологічного благополуччя; зниження частоти та тяжкості наслідків перенесених бойових психічних травм у формі гострих стресових реакцій); посередництва (допомога у врегулюванні конфліктів; допомога в оформленні або відновленні документів); надання освітніх послуг (лекції, бесіди, тренінги, арт-терапевтичні та ігрові заняття, вистави, акції для корекції особистості учасника АТО і забезпечення його нормального функціонування в соціумі; створення та розповсюдження рекламно-інформаційних та просвітницьких матеріалів тощо); соціальної адаптації (навчання, формування та розвиток соціальних навичок, умінь, соціальної компетенції); соціально-психологічної реабілітації (соціально-педагогічні заходи спрямовані на відновлення здоров'я, психоемоційного стану і працездатності, відновлення порушених (психічних функцій до оптимального рівня їх вираженості; оволодіння методами саморегуляції та керування стресом та здійснення трудової адаптації) (Архипова, 2013).

Серед основних завдань соціальної роботи з військовослужбовцями – учасниками антитерористичної операції, звільненими в запас є формування позитивних реакцій, мотивацій, соціальних установок на життя та професійну діяльність, відтак і оволодіння новими цивільними спеціальностями. При цьому, як ми можемо бачити, одним із основних чинників вирішення цих завдань стає надання різноманітних освітніх послуг.

Результати вивчення практичного досвіду переконують, що освіта та різноманітні освітні послуги у роботі з учасниками антитерористичної операції, дозволяють реалізувати ресурс свободи, поле вибору для кожної людини, сприятимуть забезпеченню її соціальної мобільності.

Слід зазначити, що нині в Україні створена широка мережа навчальних центрів, що забезпечують професійну підготовку, перепідготовку за цивільними спеціальностями всіх осіб, звільнених із військової служби учасників АТО, які її потребують. До прикладу, Черкаський обласний Центр допомоги учасникам АТО, Київський міський центр допомоги учасникам антитерористичної операції, Реабілітаційний центр «Назарет» (м. Львів), Міський центр підтримки ВПО та ветеранів АТО (м. Миколаїв), Обласний ресурсний центр з питань допомоги учасникам АТО та ВПО (м. Кропивницький) та аналогічні центри в інших містах України (Ветерани: спільнота, яка долає соціальне утриманство. Аналітичний звіт за результатами

моніторингу ветеранських просторів, центрів підтримки ветеранів і переселенців у регіонах України, 2021).

Доповнюють цю роботу міжнародні проекти і програми, у рамках яких проводиться перепідготовка військовослужбовців. Заслугує на увагу Проект «Норвегія – Україна», «Норвегія-Україна. Професійна адаптація. Інтеграція в державну систему». Основу проекту складає професійна перепідготовка цільової групи на цивільні спеціальності, що користуються попитом на ринку праці України, сприяння учасникам проекту у соціальній адаптації до умов життя у громадянському суспільстві. Виконавцями основної частини проекту є навчальні заклади України і норвезький університет **NORD**, які організують і здійснюють професійну перепідготовку учасників проекту за обраними спеціальностями в обсязі 500 академічних годин. Історія проекту розпочалася в 2003 році. Перші 45 військовослужбовців Військово-морських сил ЗС України пройшли професійну перепідготовку на базі Севастопольського національного технічного університету та отримали послуги з соціальної адаптації. У період 2003 – 2019 років учасниками проекту стали 10 646 осіб, серед них 1401 учасників АТО. Метою проекту на 2020-2022 є впровадження моделі професійної адаптації військовослужбовців, ветеранів та членів їхніх сімей в державну систему України (Міжнародний фонд соціальної адаптації. Проект «Норвегія – Україна», 2020).

Партнерами проекту «Перепідготовка і соціальна адаптація військовослужбовців та членів їх сімей в Україні» (Україна-Норвегія) є Університети і громадські організації ветеранів Збройних Сил України, учасників АТО/ООС та інших силових структур. Одним із активних партнерів проекту є Національний університет «Львівська політехніка» (www.lp.edu.ua).

До прикладу, для проведення соціальної роботи з ветеранами війни з метою прискорення процесу їх повернення у цивільне життя, на базі Міжнародного центру професійного партнерства «Інтеграція», Національного університету «Львівська політехніка» було створено Ветеранську службу, яка стала місцем де ветерани та члени їх сімей можуть отримати всю необхідну інформацію та допомогу, не покидаючи стін *alma mater*. Служба ветеранів проводить інформаційно-роз'яснювальну роботу про права, гарантії та процедури реалізації таких прав, а також надає навчальні та допоміжні послуги ветеранам, які вступають в університет.

У контексті нашого дослідження звертаємо увагу на особливості надання освітніх послуг для цієї категорії населення. Відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо державної підтримки учасників бойових дій та їхніх дітей, дітей, один із батьків яких загинув у районі проведення антитерористичних операцій, бойових дій чи збройних конфліктів або під час масових акцій громадянського протесту, дітей, зареєстрованих як внутрішньо

переміщені особи, для здобуття професійно-технічної та вищої освіти» державна цільова підтримка для здобуття професійно-технічної та вищої освіти надається у вигляді: повної або часткової оплати навчання за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів; пільгових довгострокових кредитів для здобуття освіти; соціальної стипендії; безоплатного забезпечення підручниками; безоплатного доступу до мережі Інтернет, систем баз даних у державних та комунальних навчальних закладах; безоплатного проживання в гуртожитку; інших заходів, затверджених Кабінетом Міністрів України (Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо державної підтримки учасників бойових дій та їхніх дітей, дітей, один із батьків яких загинув у районі проведення антитерористичних операцій, бойових дій чи збройних конфліктів або під час масових акцій громадянського протесту, дітей, зареєстрованих як внутрішньо переміщені особи, для здобуття професійно-технічної та вищої освіти: Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015).

Соціальна робота також пов'язана зі здійсненням заходів, спрямованих на надання соціальної, психологічної, освітньої, реабілітаційної та інформаційно-просвітницької допомоги ветеранам війни, учасникам антитерористичної операції та членам їх сімей; переселенцям з тимчасово окупованої території України тощо проводиться центрами соціально-психологічної реабілітації населення, які знаходяться у підпорядкуванні управління Служби України у справах ветеранів війни та учасників антитерористичної інформації.

Важливою в аспекті вирішення окреслених проблем є соціальна робота в рамках діяльності Центрів зайнятості, що впроваджує проєкт «Воїну – гідна праця». Мета проєкту – допомога у працевлаштуванні воїнів-інвалідів АТО/ООС. Команда проєкту займається оцінкою та забезпеченням умов, необхідних для повернення на попереднє або працевлаштування на інше місце роботи воїнів з інвалідністю, отриманою внаслідок поранень під час участі в АТО. У рамках проєкту соціальними працівниками надаються такі послуги: 1) консультації на всіх етапах працевлаштування; 2) заняття з профорієнтації; 3) зустрічі «Чашка кави з психологом» – спілкування з психологом за чашкою кави про те, як вибрати професію, зпланувати свої дії, прийняти зважене рішення та почати нове життя; 4) курси англійської мови в Києві та Львові (початковий рівень, середній рівень); 5) курси комп'ютерної грамотності; 6) ліцензовані курси від партнерів проєкту «Воїну – гідна праця»: курси масажистів, ІТ-курси, а також будь-які інші курси за бажанням ветеранів та можливістю партнерів (П'ять освітніх ініціатив для ветеранів АТО, 2016).

Важливою в контексті підвищення якості надання освітніх послуг даній категорії населення є налагодження співпраці з Британською Радою в Україні та НАТО. З початку участі Британської Ради в проєкті

НАТО з працевлаштування навчання безкоштовні курси проводяться в Києві, Харкові, Львові, Одесі.

Завдяки міжнародній співпраці і соціальному освітньому проєкту Coding for Future до якого долучились компанії «МТС Україна» і Київстар, учасники АТО/ООС отримали можливість пройти безкоштовне ІТ-навчання за спеціальністю комп'ютерне програмування, що в подальшому дозволить їм працевлаштуватись в українських ІТ-компаніях або займатись дистанційною роботою (Coding for Future, 2020).

Результативність соціальної роботи зі звільненими у запас учасниками АТО залежить від багатьох факторів, які умовно можна поділити на дві великі групи: зовнішні (макросередовище, мікросередовище, соціально-педагогічні) і внутрішні (обумовлені індивідуальними особливостями) фактори. Тому уважаємо, що в соціальній роботі з військовослужбовцями-ветеранами АТО слід ураховувати їх професійно значущі якості, зокрема: відповідальність і почуття обов'язку; мотивацію; старанність, ініціативу, самостійність; чесність, принциповість, працелюбність; рішучість, сміливість, стійкість до випробувань; витримку, комунікабельність, скромність, колективізм; самокритичність, пильність.

Узагальнення результатів теоретичного аналізу досліджень вітчизняних і зарубіжних учених і практичного досвіду дали можливість представити загальні підходи до соціальної роботи з військовослужбовцями учасникаи АТО.

Встановлено, що соціальна робота пов'язана з адаптацією, соціалізацією, психологічною, педагогічною, юридичною, соціальною допомогою та з іншими соціальними послугами.

Представлені в статті матеріали не вичерпують усіх аспектів соціальної роботи з військовослужбовцями-учасниками АТО. Перспективи подальших розвідок убачаємо у здійсненні ґрунтовного дослідження нових напрямів та інноваційних технологій соціально-педагогічної роботи недержавних структур та громадських організацій з учасниками АТО/ООС і членами їх родин.

Список використаної літератури

- 1. Бриндіков Ю. Л.** Реабілітація військовослужбовців учасників бойових дій в системі соціальних служб: теоретико-методичні основи : монографія. Хмельницький : Вид-во «Поліграфіст», 2018. 372 с.
- 2. Харченко О., Мраморнова О.** Проблеми ветеранів антитерористичної операції на сході України [Текст]. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи»*. 2016. Том 37. С. 115–124.
- 3. Соціальна адаптація учасників АТО та членів їх сімей.** [Електронний ресурс]. 2021. Режим доступу : <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/24175>.
- 4. Бедюк М. В.** Особливості реалізації програми «Психологічна допомога бійцям АТО

та їхнім сім'ям». *Збірник наукових праць РДГУ*. 2016. Вип. 6. С. 18–21.

5. Ковальчук О. П. Проектування уявлень про професійне майбутнє у військовослужбовців – учасників антитерористичної операції засобами психологічного супроводу. *Психологічні перспективи : зб. наук. праць Волин. нац. ун-т. ім. Лесі Українки ; Ін-т соц. та політ. психології НАПН України*. 2015. Вип. 26. С. 157–167.

6. Олексюк Н. С. Соціально-педагогічна робота з сім'ями військовослужбовців в умовах реформування Збройних Сил України : монографія. Київ : Видавничий дім «Слово», 2011. 304 с.

7. Тополь О. В. Соціально-психологічна реабілітація учасників антитерористичної операції. [Електронний ресурс]. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія : Педагогічні науки*. 2015. Вип. 124. С. 230–233. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2015_124_.

8. Шевченко В. В., Руденко А. А. Психологічна реабілітація військовослужбовців, що перебували в миротворчому контингенті. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія: Психологічні науки*. 2014. Вип. 2.12. С. 239–243.

9. Elnitsky, Ch., Fisher, M., Blevins, C. Military Service Member and Veteran Reintegration: A Conceptual Analysis, Unified Definition, and Key Domains. *Frontiers in Psychology*. 2017. Vol. 8. Retrieved from <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/mc/articles/PMC5348503>.

10. Cooper, L., Caddick, N., Godier, L., Cooper, A., Fossey, M. (2017, January). Transition From the Military Into Civilian Life: An Exploration of Cultural Competence. *Armed Forces & Society*. January 2017. DOI: <https://doi.org/10.1177/0095327X16675965>. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/312116394_Transition_From_the_MilitaryInto_Civilian_Life_An_Exploration_of_Cultural_Competence/download.

11. Інтеграція та соціалізація ветеранів АТО/ООС: проблеми, практика та досвід надання допомоги. Як цю проблему вирішують в Україні? 2021. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.prostir.ua/?news=intehratsiya-ta-sotsializatsiya-veteraniv-atooos-problemy-praktyka-ta-dosvid-nadannya-dopomohy-yak-tsyu-problemy-vyrishuyut-v-ukrajini>.

12. Державна служба України у справах ветеранів війни та учасників АТО. Соціологічне опитування демобілізованих. 2017, лютий 10. Режим доступу: <http://dsvv.gov.ua/pres-tsentr/sotsiolohichne-opytuvannya-demobilizovanyh.html>.

13. Право на здоров'я (HealthRight International) в Україні. [Електронний ресурс]. Електронні дані. 2020. Режим доступу: <https://m.facebook.com/HealthRightUkraine/posts/3721082847987593>.

14. Ветерани: спільнота, яка долає соціальне утриманство. Аналітичний звіт за результатами моніторингу ветеранських просторів, центрів підтримки ветеранів і переселенців у регіонах України (2021). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://pm.net.ua/wp-content/uploads/2021/06/Analitchnyy-zvit.pdf>.

15. Архипова С. П. Соціально-педагогічні аспекти освіти різних категорій дорослих :

монографія. Черкаси : ФОП Пономаренко Р. В., 2013. 354 с.

16. Міжнародний фонд соціальної адаптації. Проект «Норвегія – Україна» (2020). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://ifsa.kiev.ua/proekt-ukraina-%E2%80%93-norvegiya>.

17. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо державної підтримки учасників бойових дій та їхніх дітей; дітей, один із батьків яких загинув у районі проведення антитерористичних операцій, бойових дій чи збройних конфліктів або під час масових акцій громадянського протесту; дітей, зареєстрованих як внутрішньо переміщені особи, для здобуття професійно-технічної та вищої освіти». *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2015. № 30, ст. 271. [Електронний ресурс]. Джерело доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/425-19>.

18. П'ять освітніх ініціатив для ветеранів АТО (2016). [Електронний ресурс]. Джерело доступу: <http://legalspace.org/ua/napryamki/dopomoga-vijskovim/item/7109-5-volonterskykh-osvitnikh-initsiatyv-dlia-veteraniv-ATO>.

19. Coding for Future (2020). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://brainbasket.org/ru/coding-for-future-4>.

References

- 1. Bryndikov, Yu. L.** (2018). Reabilitatsiia viiskovosluzhbovtziv uchashnykh boiovykh dii v systemi sotsialnykh sluzhb: teoretyko-metodychni osnovy [Rehabilitation of servicemen participating in hostilities in the system of social services: theoretical and methodological foundations]. Khmelnytskyi: Vyd-vo «Polihrafist» [in Ukrainian].
- 2. Kharchenko, O., & Mramornova, O.** (2016). Problemy veteraniv antyterorystychnoi operatsii na skhodi Ukrainy [Issues of veterans of the anti-terrorist operation in Eastern Ukraine]. *Visnyk KhNU imeni V. N. Karazina. Seriiia „Sotsiologichni doslidzhennia suchasnoho suspilstva: metodolohiia, teoriia, metody” – Bulletin of V. N. Karazin National University of Kharkiv. Series „Sociological Research of Modern Society: Methodology, Theory, Methods”*, 37, 115-124 [in Ukrainian].
- 3. Sotsialna adaptatsiia uchashnykh ATO ta chleniv yikh simei** [Social adaptation of anti-terrorist operation participants and members of their families]. (2021). [Electronic resource]. Retrieved from <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/24175> [in Ukrainian].
- 4. Bediuk, M. V.** (2016). Osoblyvosti realizatsii prohramy „Psykhologichna dopomoha biitsiam ATO ta yikhnim simiam” [Features of the Program „Psychological Assistance to ATO Soldiers and Their Families”]. *Zbirnyk naukovykh prats RDHU – Collection of Scientific Works of RDGU*, 6, 18-21 [in Ukrainian].
- 5. Kovalchuk, O. P.** (2015). Proektuvannia uiavlennia pro profesiine maibutnie u viiskovosluzhbovtziv – uchashnykh antyterorystychnoi operatsii zasobamy psykhologichnoho suprovodu [Designing ideas about the professional future of servicemen – participants of the anti-terrorist operation by means of psychological support]. *Psykhologichni perspektyvy: zb. nauk. prats Volyn. nats. un-t. im. Lesi*

Ukrainky – Psychological perspectives: collection of scientific works of Volyn National University named after Lesya Ukrainka, 26, 157-167 [in Ukrainian].

6. Oleksiuk, N. S. (2011). Sotsialno-pedahohichna robota z simiamy viiskovosluzhbovtziv v umovakh reformuvannia Zbroinykh Syl Ukrainy [Socio-pedagogical work with the families of servicemen in the conditions of reforming the armed forces of Ukraine]. Kyiv: Vydavnychiy dim „Slovo” [in Ukrainian].

7. Topol, O. V. (2015). Sotsialno-psykholohichna reabilitatsiia uchasykiv antyterrorystychnoi operatsii [Socio-psychological rehabilitation of participants of the anti-terrorist operation]. *Visnyk Chernihivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu. Serii: Pedahohichni nauky – Bulletin of Chernihiv National Pedagogical University. Series: Pedagogical Sciences*, 124, 230-233. [Electronic resource]. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2015_124 [in Ukrainian].

8. Shevchenko, V. V., & Rudenko, A. A. (2014). Psykholohichna reabilitatsiia viiskovosluzhbovtziv, shcho perebuvaly v myrotvorchomu kontynhenti [Psychological rehabilitation of servicemen who participated in the peacekeeping contingent]. *Naukovyi visnyk Mykolaivskoho derzhavnogo universytetu imeni V. O. Sukhomlynskoho. Serii: Psykholohichni nauky – Scientific Bulletin of V. O. Sukhomlynsky State University of Mykolayiv. Series: Psychological Sciences*, 2.12, 239-243 [in Ukrainian].

9. Elnitsky, Ch., Fisher, M., & Blevins, C. (2017). Military Service Member and Veteran Reintegration: A Conceptual Analysis, Unified Definition, and Key Domains. *Frontiers in Psychology*, 8. Retrieved from <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/mc/articles/PMC5348503>.

10. Cooper, L., Caddick, N., Godier, L., Cooper, A., & Fossey, M. (2017, January). Transition From the Military Into Civilian Life: An Exploration of Cultural Competence. *Armed Forces & Society*. January 2017. DOI: <https://doi.org/10.1177/0095327X16675965>. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/312116394_Transition_From_the_Military_Into_Civilian_Life_An_Exploration_of_Cultural_Competence/download.

11. Intehratsiia ta sotsializatsiia veteraniv ATO/OOS: problemy, praktyka ta dosvid nadannia dopomohy. Yak tsiu problemu vyrishuiut v Ukraini? [Integration and Socialization of ATO / JFO Veterans: Issues, Practice and Experience of Providing Assistance. How is This Issue Solved in Ukraine?]. [Electronic resource]. Retrieved from <https://www.prostir.ua/?news=intehratsiya-ta-sotsializatsiya-veteraniv-atooos-problemy-praktyka-ta-dosvid-nadannya-dopomohy-yak-tsyu-problemu-vyrishuyut-v-ukrajini> [in Ukrainian].

12. Derzhavna sluzhba Ukrainy u spravakh veteraniv viiny ta uchasykiv ATO [State Service of Ukraine for War Veterans and ATO Participants]. (2017, February 10). *Sotsiolohichne opytuvannia demobilizovanykh – Sociological survey of demobilized*. Retrieved from <http://dsvv.gov.ua/pres-tsentr/sotsiolohichne-opytuvannya-demobilizovanyh.html> [in Ukrainian].

13. Pravo na zdorovia (HealthRight International) v Ukraini [The Right to Health (HealthRight

International) in Ukraine]. [Electronic resource]. Retrieved from <https://m.facebook.com/HealthRightUkraine/posts/3721082847987593> [in Ukrainian].

14. Veteranly: spilnota, yaka dolaie sotsialne utrymanstvo. Analitychnyi zvit za rezultatamy monitorynhu veteranskykh prostoriv, tsentriv pidtrymky veteraniv i pereselentsiv u rehionakh Ukrainy [Veterans: a community that overcomes social dependance. Analytical report on the results of monitoring of veterans' spaces, support centres for veterans and migrants in the regions of Ukraine. [Electronic resource]. Retrieved from <http://pm.net.ua/wp-content/uploads/2021/06/Analitychnyy-zvit.pdf> [in Ukrainian].

15. Arkhypova, S. P. (2013). Sotsialno-pedahohichni aspekty osvity riznykh katehorii doroslykh [Socio-pedagogical aspects of education of different categories of adults]. Cherkasy: FOP Ponomarenko R. V. [in Ukrainian].

16. Mizhnarodnyi fond sotsialnoi adaptatsii. Proiekt „Norvehiia – Ukraina” [International fund for social adaptation. Project „Norway – Ukraine”. [Electronic resource]. Retrieved from <https://ifsa.kiev.ua/proekt-ukraina-%E2%80%93-norvegiya/> [in Ukrainian].

17. Zakon Ukrainy „Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo derzhavnoi pidtrymky uchashnykh boiovykh dii ta yikhnykh ditei; ditei, odyz iz batkiv yakykh zahynuv u raioni provedennia antyterorystychnykh operatsii, boiovykh dii chy zbroinykh konfliktiv abo pid chas masovykh aktsii hromadianskoho protestu; ditei, zareiestrovanykh yak vnutrishno peremishcheni osoby, dlia zdobuttia profesiino-tekhnichnoi ta vyshchoi osvity” [Law of Ukraine „On amendments to certain laws of Ukraine concerning state support for combatants and their children; children, one of their parents who died in the area of anti-terrorist operations, fighting or armed conflicts or during mass civil protests; children, registered as internally displaced persons, for obtaining vocational and higher education”]. (2015). *Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR) – Information of the Verkhovna Rada (VVR)*, 30, 271. [Electronic resource]. Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/425-19> [in Ukrainian].

18. Piat osvitnikh initsiatyv dlia veteraniv ATO [Five educational initiatives for ATO veterans]. [Electronic resource]. (2016). Retrieved from <http://legalspace.org/ua/napryamki/dopomoga-vijskovim/item/7109-5-volonterskykh-osvitnikh-initsiatyv-dlia-veteraniv-ATO> [in Ukrainian].

19. Coding for Future. [Electronic resource]. Retrieved from <https://brainbasket.org/ru/coding-for-future-4>.

Архипова С. П., Бік О. Я. Соціальна робота з військовослужбовцями – учасниками АТО, звільненими в запас

У сучасних умовах надзвичайно актуальним є питання надання соціальних (у тому числі освітніх) послуг демобілізованим воїнам АТО. Вивчення питання в соціально-педагогічній теорії та практиці призвело до вибору мети, яка полягає у аналізі сучасних підходів та теоретико-методологічних засад організації соціальної роботи з військовослужбовцями-учасниками АТО. Для вирішення цієї мети був

використаний комплекс методів: вивчення та аналіз наукової та спеціальної літератури та практичного досвіду з проблеми дослідження; педагогічне спостереження, бесіда. У статті представлено розуміння соціальної роботи з військовослужбовцями-учасниками АТО як цілісного комплексу соціальних послуг, зокрема: інформування, консультування, посередництво, надання різноманітних освітніх послуг, соціально-психологічна реабілітація. Розкрито загальні підходи до соціальної роботи з військовослужбовцями учасників АТО. Виявлено, що соціальна робота пов'язана з адаптацією, соціалізацією, психологічною, юридичною, соціальною допомогою та іншими соціальними послугами, що продемонстровано на прикладі конкретних проектів. Стаття не охоплює всіх питань соціальної роботи з військовослужбовцями, які беруть участь в АТО. Актуальними є морально-етичні та педагогічні аспекти соціальної роботи з учасниками АТО та їхніми родинами. Перспективним є вивчення напрямів соціально-педагогічної роботи з військовослужбовцями-учасниками АТО, яку можуть проводити навчальні заклади, громадські та громадські організації.

Ключові слова: військовослужбовці-учасники АТО, соціальна робота, адаптація, соціалізація, реабілітація, освітні послуги, інформаційно-роз'яснювальна робота.

Архипова С. П., Бик О. Я. Социальная работа с военнотружущими – участниками АТО, демобилизованными в запас

В современных условиях чрезвычайно актуален вопрос оказания социальных (в том числе образовательных) услуг демобилизованным военнотружущим АТО. Изучение вопроса в социально-педагогической теории и практики привело к выбору цели – анализ современных подходов и теоретико-методологических основ организации социальной работы с военнотружущими – участниками АТО. Для решения этой цели использовался комплекс методов: изучение и анализ научной и специальной литературы и практического опыта по проблеме исследования; педагогическое наблюдение, беседа. В статье представлено понимание социальной работы с военнотружущими-участниками АТО как целостного комплекса социальных услуг, в частности: информирование, консультирование, медиация, оказание различных образовательных услуг, социально-психологическая реабилитация. Раскрыты общие подходы к социальной работе с военнотружущими участниками АТО. Виявлено, что социальная работа связана с адаптацией, социализацией, психологической, правовой, социальной помощью и другими социальными услугами, что продемонстрировано на примере конкретных проектов.

В статье освещены не все вопросы социальной работы с военнотружущими, участвующими в АТО. Актуальные вопросы включают морально-этические и педагогические аспекты социальной работы с членами АТО и членами их семей. Перспективно изучение

направлений социально-педагогической работы с военнослужащими – участниками антитеррористической операции, которая может осуществляться образовательными учреждениями, неправительственными организациями и общественными организациями.

Ключевые слова: военнослужащие-участники АТО, социальная работа, адаптация, социализация, реабилитация, образовательные услуги, информационно-разъяснительная работа.

Arkhylova S., Bik O. Social Work with Military Servants – Participants of Anti-Terroristic Operation Released for Reserve

In today's conditions, the issue of providing social (including educational) services to demobilized ATO soldiers is extremely important. The study of the issue in socio-pedagogical theory and practice led to the choice of the purpose, which is to analyse modern approaches and theoretical and methodological foundations of the organization of social work with servicemen-participants of the anti-terrorist operation. To solve this purpose, a set of methods was used: study and analysis of scientific and special literature and practical experience on the research problem; pedagogical observation, conversation. The understanding of social work with servicemen-participants of anti-terrorist operation as an integral complex of social services is presented, in particular: informing, counseling, mediation, rendering of various educational services, socio-psychological rehabilitation. The general approaches to social work with servicemen of participants of anti-terrorist operation are opened. It was found that social work is associated with adaptation, socialization, psychological, legal, social assistance and other social services, which was demonstrated by the example of specific projects. The study does not cover all the issues of social work with servicemen participating in the anti-terrorist operation. Topical issues include moral-ethical and pedagogical aspects of social work with members of the ATO and their families. It is promising to study the areas of socio-pedagogical work with servicemen-participants of the anti-terrorist operation, which can be carried out by educational institutions, non-governmental organizations and public organizations.

Key words: servicemen-participants of the anti-terrorist operation, social work, adaptation, socialization, rehabilitation, educational services, informational-explanatory work.

Стаття надійшла до редакції 09.09.2021 р.

Прийнято до друку 24.09.2021 р.

Рецензент – д. п. н., проф. Харченко С. Я.